

УДК 347.971.99 (477)

*Л.М. Москвич, канд. юрид. наук, доцент
Національний університет «Юридична
академія України імені Ярослава Мудрого»,
м. Харків*

ТИПОЛОГІЯ СУДОВИХ СИСТЕМ

Реформування судової системи України відповідно до європейських стандартів організації та здійснення правосуддя, інтеграція держави до світової спільноти вимагають поглибленого аналізу світових принципів побудови судових систем з метою обґрунтування доцільності сприйняття їх позитивного досвіду.

Питанням едослідження функціонування судових систем окремих країн значну увагу приділяли Т.В. Апарова, Д.Д. Басу, М.І. Клеандров, В. Хайде, В.І. Шишкін та інші науковці. У даній публікації робиться спроба на підставі порівняльно-правового методу дослідження провести типологію сучасних судових систем, що дозволить оцінити досягнутий рівень їх розвитку й пізнати їх сутність як державно-правового явища.

Сьогодні ці системи функціонують в історичних умовах конкретних держав і досягнутого рівня їх соціально-економічного розвитку. Як унікальна еволюція кожної держави, так і унікальна історія становлення й розвитку її судової системи як складника

механізму організації державної влади. Як справедливо зазначив М.О. Колоколов, ці системи характеризуються поліструктурністю, поліфункціональністю й поліваріативністю [2, с. 198-206]. Форма правління й характер державного устрою є визначальними чинниками їх організації, хоча й не вичерпуються ними.

Значну роль у формуванні сучасних судових систем відіграють також інші чинники – як внутрішні, так і зовнішні. До внутрішніх відносять традиції, звичаї, менталітет народу, рівень побутової, професійної й політичної правосвідомості, що охоплюється поняттям «правова культура суспільства»; до зовнішніх – ступінь інтеграції держави до європейської і світової спільноти, визнання і впровадження на внутрішньому державному рівні демократичних принципів і стандартів організації судової влади, які забезпечують реалізацію принципу верховенства права. Разом із тим у розмаїтті організаційних форм і судових процедур можна вирізнити характерні риси цієї

організаційно-правової форми розв'язання суспільних конфліктів, що дозволяє вести мову про наявність певних типів розглядуваних нами систем.

Тип (від грец. *typos* – відбиток, форма, зразок) визначається як форма чогось, вид з притаманними йому суттєвими якісними ознаками. Це також одиниця розчленування досліджуваної реальності [8, с. 1324]. Типологія – це науковий метод, що ґрунтується на розчленуванні систем об'єктів і їх групуванні за допомогою узагальненої моделі або типу. Вона служить одним із засобів пізнання об'єкта й дозволяє створити загальне уявлення про нього, опрацювати його теорію. Форми типології можуть бути різними – порівняльно-історичною, морфологічною, ідеальною [10, с. 685].

Проблеми застосування порівняльно-історичного методу типології полягають у тому, що, *по-перше*, історичне виникнення різних держав мають неоднакові часові рамки, а тому складно визначити, з якого історичного моменту можна виокремити судову систему як відносно самостійне соціальне явище, придатне для дослідження, порівняння й типології. *По-друге*, встановлення типу судової системи за вказаним методом можна здійснювати лише на підставі аналізу сукупності ознак і характеристик,

властивих судовій діяльності в різних країнах протягом значного відрізка часу. Але не всі держави мають писані норми щодо організації й функціонування судової системи в древній історії, що ускладнює процес типології.

Окремі вчені все ж таки намагалися провести порівняльно-історичну типологію, але вона стосувалася не судової системи, а лише судової діяльності. Зокрема, пропонувалися такі типи судового процесу, як-то: (а) ранній обвинувальний, середньовічний інквізиційний та цивілізований (гуманний і змагальний) [4, с. 3] і (б) приватнопошуковий, публічно-змагальний, незалежно контролюючий (стримуючий) [1, с. 34]. Деякі науковці пропонували типологію окремого виду судового процесу, зокрема кримінального [6, с. 14; 9, с. 32].

Не заперечуючи цінності зазначених підходів, підкреслимо, що вони стосуються лише процедурних аспектів судових систем у відповідних часових межах розвитку країни й не дають повного уявлення про роль, місце і значення цієї системи як державно-правового явища.

При написанні даної статті ми обрали метод ідеальної типології, що дозволить нам виокремити ті ознаки, які повторюються в деяких реально існуючих судових системах, з урахуванням їх індивідуальних характеристик

та особливостей. Цей метод дозволяє самостійно обрати й окремі підстави для порівняння наявних систем з метою виявлення їх збігу й відмінностей і, зафіксувавши повторювані риси, сконструювати узагальнену модель, що включатиме загальні типові характеристики реальних судових систем.

Як справедливо зазначив Л.І. Спиридонов, в організації судочинства завжди вагому роль відіграє функціонуюча правова система [7, с. 95]. Ось чому в основу типології систем судових вважаємо за можливе покласти саме класичну теорію правових. На нашу думку, такий підхід не суперечитиме загальній теорії права, оскільки їх представники самі оперують поняттям «судово-правова система».

Національні системи права сучасності внаслідок різних причин і часу виникнення, особливостей історичного розвитку відмінні між собою за досягнутим рівнем правової розвиненості, ступенем і мірою наявності й вираження єдиних загально-правових засад і положень. Зокрема, К. Цвайгерт и Г. Кьотц визначають 5 чинників, що впливають на організацію правової системи, в тому числі й судової: (а) походження й еволюція права, (б) особливість юридичного мислення, (в) традиційність правових інститутів, (г) природа

джерел права й засоби їх тлумачення, (д) ідеологічні особливості країни [11, с. 48].

Ґрунтуючись на методології теорії правових систем і на порівняльно-правовому аналізі організації й функціонування судових окремих держав, ми вирізняємо 4 типи останніх: (а) романський, (б) германський, (в) англійський, і (г) змішаний. На відміну від класичної теорії правових систем, ми не виокремили соціалістичний і релігійний типи розглядуваних систем. Така позиція обґрунтовується наступним. По-перше, в силу сутності соціалістичної системи права судову систему країн, які належать до неї, важко визначити як самостійне й самодостатнє соціально-правове явище, а значить, і назвати його найзагальніші риси для конструювання абстрактної моделі досліджуваної системи, що і є метою обраної вище форми типології. По-друге, що ж стосується країн, які належать до релігійної (мусульманської, іудейської, індуської) правової системи, таке рішення теж пов'язано з особливостями організації судової системи цих держав. Зазначимо, що в клерикальних, а тим більше в теократичних державах судові установи мають складну державно-суспільну правову природу, в яких поряд з правовими

засадами організації й функціонування діють свої релігійні норми. Тому існуючу в цих країнах (наприклад, в Алжирі, Єгипті, Лівані, Лівії, Йорданії, Іраку, Марокко та ін.) систему органів з розгляду суспільних спорів важко назвати судовою в її класичному розумінні, оскільки зміст діяльності таких систем не можна назвати правосуддям, тобто судженням про право на підставі встановленої у праві процедури. Змішаного типу судові системи існують у тих державах, судові системи яких у силу певних особливостей неможливо із впевненістю віднести до одного з 3-х попередніх типів.

Особливу увагу при аналізі судових систем інших країн ми зосередили саме на найрозвиненіших державах, оскільки саме в них вони повинні бути найбільш наближеними до ідеальної моделі. Стосовно цього доцільно навести думку В.С. Нерсесянца, який вважає, що найвищим рівнем правової розвиненості характеризуються правові системи країн Західної Європи [3, с. 186], а Н. Рулан взагалі пропонує виокремлювати «країни західної й незахідної системи права» [5, с. 27]. Тому й ми при здійсненні типології за вищеназваними типами судових систем за основу візьмемо саме судовий устрій найрозвиненіших західноєвропейських держав.

За критерії типології ми використали: (1) структуру судів та їх види; (2) судові режими – унітарний або множинний; (3) модель спеціалізованої юстиції – адміністративної або ювенальної; (4) юрисдикцію судів першої інстанції; (5) принципи судового устрою; (6) розгалуженість системи несудових установ та їх компетенцію.

Романський тип судової системи (Франція, Італія, Іспанія, Португалія, Бельгія та ін.) характеризується: (а) наявністю відокремленої адміністративної юстиції; (б) дуалізмом судової влади; (в) внутрішньою спеціалізацією судів загальної юрисдикції з розгляду цивільних і кримінальних справ; (г) нечітким розмежуванням юрисдикції між загальними і спеціалізованими судами; (д) існуванням квазісудових установ з розгляду певної категорії господарських, фінансових, трудових і соціальних спорів.

Для *германського типу судової системи* (Німеччина, Австрія та ін.) властиво: (а) так званий судовий варіант адміністративної юстиції; (б) 2 рівні (федеральний і земельний) цієї системи; (в) множинність самостійних судових підсистем; (г) відсутність поділу судів загальної юрисдикції першої інстанції на кримінальні й цивільні; (д) чітко визначена юрисдикція всіх судів; (е) відсутність квазісудових установ.

Особливістю судових систем романського й германського типів є множинність вищих судів, більшість із яких є вершиною автономно існуючих судових пірамід. Наприклад, у Франції діють 3 верховних суди – Верховний загальної юрисдикції, Верховний адміністративний і Верховний конституційний. У Німеччині існують 6 верховних судів, у тому числі 5 галузевих: Федеральний Верховний, Федеральний адміністративний, Федеральний з трудових спорів, Федеральний соціальний, Федеральний фінансовий і Федеральний конституційний. Така дезінтеграція апарату судової влади в державі час від часу викликає конфлікти між вищими судами. На сьогодні в зазначених судових системах вироблено декілька видів механізму подолання перепон між вищими судовими інстанціями. Приміром, у Німеччині конфлікти в цій сфері вирішуються Загальним сенатом Верховних судів.

Незважаючи на певні відмінності розглянутих типів судових систем (зокрема, щодо способу організації адміністративної юстиції, компетенції несудових органів, принципів ієрархічної побудови (судового режиму) судових систем, різної структури судів загальної юрисдикції тощо), існують і загальні риси (наявність конституційних та адміністративних судів і спеці-

ального органу, основним призначенням якого є забезпечення єдності судової системи: наприклад, у Франції діє Трибунал з конфліктів, у Німеччині – Загальний Сенат). Крім того, країнам із вказаними типами судових систем притаманна ще одна особливість – наявність адміністративного й фінансового контролю за судами з боку міністерства юстиції. Компетенції цього відомства охоплюють: а) контроль за кадровою політикою судів, б) проведення атестації суддів та організація підвищення їх кваліфікації, в) матеріально-технічне забезпечення цих установ.

Англійський тип судової системи (Англія, Уельс та ін.) передбачає: (а) унітарність судової влади (хоча допускається самостійність національних систем); (б) особливий статус суду; (в) звернення до вищих судів лише з питань застосування права; (г) адміністративно-судовий і квазісудовий варіанти адміністративної юстиції; (д) певна структура судів загальної юрисдикції, що визначається на підставі поділу кримінальних і цивільних справ та специфіки процесу; (е) відсутність ювенальних та адміністративних судів; (є) значна кількість квазісудів.

Англійська судова система доволі складна, незважаючи на її унітарність, що виявляється в наявності єдиного вищого ор-

гану судової влади (Судового комітету Палати лордів), і відсутність адміністративної юстиції. До того ж у судову систему входять Верховний суд, який включає в себе 3 самостійні судові установи – Апеляційний і Високий суди й Суд корони. Підсистема спеціалізованих судів і квазісудових органів достатньо розгалужена. Для англійської судової системи властива наявність лише однієї судової піраміди, на вершині якої – лише Верховний суд, що є вищою інстанцією для всіх нижчестоящих судів – як спеціалізованих, так і загальної юрисдикції. Крім того, для розглядуваної судової системи характерна повна незалежність судів від органів виконавчої влади, що стосується їх структури, матеріального забезпечення й кадрової політики.

До *змішаного типу* ми віднесли судові системи тих країн, які поєднують у собі елементи всіх 3-х вищезазначених. До цих держав належать: Нідерланди, Шотландія, Ірландія, Швейцарія, Данія, Норвегія, Швеція, Греція, Туреччина та деякі інші. Варіанти співвідношення елементів основних типів судових систем у них різняться, що ускладнює проведення узагальнення їх спільних рис. Так, для Норвегії, Данії, Ісландії, Шотландії й Північної Ірландії властивий унітарний принцип побудови судової

системи. Наявність розгалуженої підсистеми спеціалізованих судів не змінює встановлений принцип підпорядкування єдиному вищому суду. У Швеції та Фінляндії, навпаки, застосовується романський зразок судового режиму – дуалізм судової влади. Судова система Швеції схиляється до французької моделі (суди загальної юрисдикції й адміністративні суди), однак у ній немає конституційних судів (англійський тип). Ось чому при аналізі судових систем змішаного типу доцільно розглядати судовий устрій конкретної країни.

Як бачимо, в зарубіжних державах існує практика широкого тлумачення судової системи, до складу якої відносять: (а) сукупність судів загальної та спеціалізованої юрисдикції, (б) квазісудові органи і спеціальні органи судової влади, що здійснюють правосуддя. Вони диференційовані за юрисдикцією і функціонують у системі відповідно до певної ієрархічності. Іншими словами, судова система західних країн охоплює 3 суб'єктних елементи – суди, квазісуди і спеціальні органи.

При цьому під *судами* маються на увазі органи держави, які здійснюють правосуддя у формі судового розгляду й вирішення цивільних, кримінальних, адміністративних та інших категорій справ відповідно до

встановленого державою порядку. Отже, розуміння сутності суду цілком відповідає його класичному призначенню. Високий ступінь розвитку громадянського суспільства зумовлює існування *квазісудових* установ, до яких належать органи, спроможні вирішити спори шляхом задіяння до цього як спеціально уповноважених на те осіб, які не є професійними суддями (і навіть можуть не бути юристами), так і суддів-професіоналів. Існує й певна *розгалуженість спеціальних органів*, які відносять до судової системи країни: (а) органи виконавчої влади, що займаються судовою діяльністю (наприклад, Державна рада – вища інстанція адміністративних трибуналів у Франції); (б) органи, які забезпечують єдність судової системи (приміром, у Франції – Трибунал по конфліктах, у Німеччині – Загальний сенат); (в) особливі політичні органи (Високий суд Правосуддя і Палата Правосуддя Республіки у Франції; Риксреттен у Норвегії); (г) канцлер юстиції та його апарат (у Швеції); Рада з апеляцій (у Данії).

Слід підкреслити, що в практиці організації й функціонування судових систем західних країн спостерігаються певні збіги, що, на нашу думку, свідчить про еволюцію і зближення стандартів правосуддя в різних правових системах.

Важливим здобутком еволюції цього державно-правового явища в країнах Заходу стало формулювання загальних принципів, що виступають підґрунтям для подальшого розвитку судових систем, а саме: (1) здійснення правосуддя спеціально уповноваженим органом – судом або квазісудовим органом; (2) колегіальність судового розгляду (за незначними винятками одноосібного розгляду незначних справ); (3) ведіння судового процесу мовою, зрозумілою сторонам, або із залученням перекладача за рахунок держави; (4) прозорість і гласність процесу; (5) публічність суду (за винятком ювенальної юстиції); (6) можливість оскарження й перегляду судового рішення шляхом апеляції, касації або ревізії; (7) відповідальність держави за судову помилку й відшкодування шкоди, спричиненої нею або неправомірними діями органів правосуддя.

Підсумовуючи наведений матеріал, зазначимо, що формування судової системи в кожній державі відбувається поступово під впливом конкретно-історичних умов. Особливості підходів до організації цих систем дозволило вирізнити 4 типи судових систем, кожен з яких має свої характерні риси. Реформування судової системи України доцільно здійснювати із врахуванням

усталених світових стандартів організації і функціонування цього інституту, але не відкидаючи національних традицій та історичного досвіду. За такого

підходу маємо сподіватися отримати дійсно ефективний спосіб розв'язання правових конфліктів, що виникають у суспільстві.

Список літератури: 1. *Воскобитова Л.А.* Сущностные характеристики судебной власти. – Ставрополь: Ставропольсервисшкола, 2003. – 160 с. 2. *Колоколов Н.А.* Судебная власть: о сущем феномена в логосе. – М.: ИГ Юрист, 2005. – 234 с. 3. *Нерсесянц В.С.* Теория права и государства. – М.: Норма, 2001. – 459 с. 4. *Петрухин И.Л.* Правосудие: время реформ. – М.: Наука, 1991. – 225 с. 5. *Рулан Н.* Историческое введение в право: Учеб. пособ. для вузов (пер. с франц. *Воронов А.Б., Гаровников Г.В., Головина Е.В.* и др.) – М.: Nota bene, 2005. – 672 с. 6. *Смирнов А.В.* Модели уголовного процесса. – СПб: Наука. Альфа, 2000. – 345 с. 7. *Спирidonов Л.И.* Социология уголовного права: Монограф. – М.: Юрид. лит., 1986. – 240 с. 8. Советский энциклопедический словарь / Под ред. *Прохорова А.М.* – М.: Советская Энциклопедия, 1983. – 1600 с. 9. *Строгович М.С.* Уголовный процесс: Учебник – М.: Юрид. изд-во МЮ СССР, 1946. – 400 с. 10. Философский энциклопедический словарь / Гл. ред. *Ильичев Л.Ф., Федосеев П.Н.* и др. – М.: Советская Энциклопедия, 1983. – 836 с. 11. *Цвайгерт К., Кёйтц Х.* Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права. – Т.1. – М.: Междунар. отношения, 2000. – 576 с.

ТИПОЛОГИЯ СУДЕБНЫХ СИСТЕМ Москвич Л.Н.

Основываясь на методологии теории систем и сравнительно-правовом анализе организации и функционировании судебных систем разных стран, автор выделяет сущностные признаки 4-х типов судебных систем: романского, германского, английского и смешанного. В качестве критериев типологии использовались: структура и виды судов, судебный режим, модель специализации, принципы судоустройства, наличие несудебных органов и их компетенция.

Ключевые слова: суд, судебная система, типы судебных систем.

TIPOLOGY OF THE JUDICIAL SYSTEMS Moscvich L.N.

On the basis of methodologies of the theories of the systems and relatively-legal analysis of organization and functioning of judicial systems of the different countries the author, has allocated intrinsic attributes of 4 types of judicial systems: romance; german; english and mixed. As criterion to typologies were used: Structure and types of courts, judicial mode, model of specialization, principles judiciary, presence of non judicial organ and their competence.

Key words: court, judicial system, types of judicial systems.

Надійшла до редакції 30.11.2010 р.